

PİYASA EKONOMİSİ

PLÂN EKONOMİSİ VE GERİ KALMIŞ MEMLEKETLER

Asist. Dr. Sait DİLİK

Ekonominin düzeni ne olursa olsun iktisadî faaliyetler, ulaşmak istenen hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için, kaynakların kullanılmasında, devamlı kararlara, plânlara ihtiyaç gösterirler. Bu kararların alınış ve plânların yapılış şekli, içinde bulunulan konkre ekonimik düzene göre değişecektir. Fakat bu kriterden yani iktisadî faaliyetlerin plânlanma şeklinden hareket edildiğinde bütün ekonomi düzenlerini «piyasa ekonomisi düzeni» ve «plân ekonomisi düzeni» olmak üzere iki ana grupta toplamak mümkündür.

PİYASA EKONOMİSİ DÜZENİ:

Bir ekonomide iktisadî faaliyetler çoğunlukla bağımsız müstehlik ve işletmelerin serbest karar ve plânlarına dayanmakta ise, o ekonominin düzeni piyasa ekonomisidir. Bu ekonomi düzeninde, ne kadar, ne zaman, nerede yatırım ve istihsal yapılacağını bağımsız işletmelerin münferit plânları tâyin eder. Gene ne kadar, ne zaman, nelerin tüketileceğini yaptıkları serbest plânlarla müstehlikler kararlaştırırlar. Bağımsız işletme ve müstehlikelerin yaptıkları bu münferit plânlar piyasa-fiyat mekanizması ile koordine edilir. Çünkü bütün bu iktisadî üniteler plânlarını serbest piyasa fiyatlarına göre yaparlar. Piyasa ekonomisinde fiyatlar bir kıtlık ölçüsü rolündedir. Yani malların kıymetini gösterirler. Müstehlikler satın alma gücü olan talepleriyle üretim faaliyetlerini kontrol ederler.

Piyasa yani serbest rekabet ve fiyat mekanizması aynı zamanda bir kontrol ve eleme sistemi teşkil etmektedir. Çünkü bir işletmenin üretim masrafları piyasa fiyatlarına nazaran daha yüksekse, bu durum o işletmeyi uzun devrede ya daha rasyonel çalışmaya veya piyasadan çekilmeye zorlar. Piyasa ekonomisinin bu foksiyonları kaynakların en verimli sahalarda kullanılmasına yol açar.

Bu sistemde devletin en önemli görevi, kişisel iktisadî faaliyetlerin serbestçe gelişebilmesi için elverişli bir ortam yaratmaktır.

Bu amaç için devlet örneğin, genel ve teknik öğretimin geliştirilmesi, ilmî tetkiklerin teşviki, memleketin gizli kaynaklarının ortaya çıkarılması, büyük bayındırlık işlerinin, kamu tesislerinin yapılması ve nihayet iyi bir para ve hukuk düzeninin kurulması gibi çabalar göstererek kamu çıkarı yönünde genel ekonomik verileri değiştirmeye çalışır.

Bundan başka devlet fiyat ve serbest rekabet mekanizmasının engelsiz bir şekilde işliyebileceği bir ekonomik düzenin çerçevesini kurucu, onu koruyucu ve iktisadî düzenin bünyevi eksiklerini giderici tedbirler alma zorundadır. Bununla birlikte bu anlamda piyasa ekonomisi görüşü ve devletin izlediği ekonomi politikası ancak yakın zamanlarda doğmuş ve uygulanmıştır. Gerçekten 19 ncu asra özelliğini veren tradisyonel görüşe göre, liberal ekonominin, piyasa fiyat mekanizması sayesinde hem mikro ve hem de makro ekonomik bir dengeyi kendiliğinden sağlayabilecek durumda olduğu sanılmaktaydı. İktisadî faaliyetlerde dalgalanmalar olsa da bunlar arızî tabiattaydılar. Ekonomi esasında devamlı olarak tam istihdamda dengeye doğru eğilim göstermekteydi. Faiz ve ücret mekanizmasının tasarruf ve yatırımlar arasında devamlı bir denge yaratacağı kanısı vardır.

Fakat gerçekte fiyat mekanizması ve liberal ekonomi düzeni kendisinden beklenenleri yerine getiremedi. Monopoller, oligopol-ler gibi serbest rekabeti sarsan veya yok eden piyasa şekilleri (Marktformen) ortaya çıktı. Serbest rekabet yerine çok zaman yıkıcı sürüm ve fiyat mücadeleleri yapıldı. Böylece fiyat mekanizmasının fonksiyonunu görebilmesi için en önemli şartlardan biri, yani serbest rekabet gerçekleşmemiştir.

Öte yandan ekonomik faaliyetlerde depresyon ve prosperite gibi birbirini kovalayan devrî büyük dalgalanmalar ve bunlara eş yönde millî gelirden şiddetli inip çıkmalar oldu.

Bütün günahı ekonomik düzene yüklemek mümkün olmamakla birlikte (1) liberalizmin hâkim olduğu sıralarda sosyal adaletsizlik ve işçi sefaleti arttı.

Bu gerçekler karşısında liberal ekonomi ve fiyat mekanizmasına karşı hücumlar çoğaldı.

(1) E. Preiser, Nationalökonomie heute, 2. Auflage München 1960, s. 15 ve devamı.

Keynes'ten sonra piyasa-fiyat mekanizmasının ekonomiyi kendiliğinden tam çalıştırma durumuna ulaştırmağa yeterli olmadığı, istihdam seviyesi ve millî geliri tâyin eden unsurların daha başka faktörler olduğu ortaya konuldu. «Kendi başına terkedilmiş» bir piyasa ekonomisinde yani tradisyonel anlamdaki liberal ekonomide, milli gelirin tam istihdam seviyesinin altında bir noktada uzun devre kalabileceği teorik olarak ortaya döküldü (2).

Bundan başka büyüme teorileri ile, üretim kaynaklarının tam çalıştırılmasının ancak ekonomideki büyümenin her devrede, bir önceki devredeki yatırımlarla yaratılmış olan munzam kapasiteyi karşılayacak bir seviyeyi bulmasıyla mümkün olacağı ortaya konuldu (3).

«Freiburg Ekolü»nün mümessili Eucken, fiyat mekanizmasının «Laissez-faire» düzeninde değil, ancak tam rekabete dayanan bir ekonomi düzeninde etkili olabileceğini belirterek, böyle bir düzenin kurulabilmesi için kendisinin ortaya koyduğu bir takım «kurucu prensipler»in devletçe gerçekleştirilmesinin zorunlu olduğunu savundu. Eucken bununla da yetinmiyerek düzenin bünyevî eksiklik ve aksaklıklarının giderilebilmesi için gene bir takım «ayarlayıcı prensipler» tavsiye etti (4).

İşte bu gelişimler karşısında modern piyasa ekonomisi anlayışı doğdu. Bu anlamdaki piyasa ekonomisi düzeninin kurulabilme ve etkili bir şekilde işliyebilmesi için devletin, dıştan alacağı tedbirlerle, bir yandan ekonomik düzenin çerçevesini teşkil eden şartları yaratma ve muhafaza etmeye, öte yandan düzenin bünyevî aksaklıklarını gidermeye çalışmasının zorunlu olduğu görüldü.

Devletin gerçekleştirmesi gereken piyasa ekonomisi düzeninin çerçevesini teşkil edecek şartlar nelerdir? Bu konuya biraz ilerde

(2) J. M. Keynes, Allgemeine Theorie der Beschäftigung, des Zinses und des Geldes, Almancaya çeviri, Berlin 1955. H. Besters, Unterbeschäftigung, Vollbeschäftigung, Überbeschäftigung, Beiträge zur Wirtschaftsforschung. Festgabe für Walther Däbritz, Essen 1951, s. 27 - 51. A. Paulsen, Neue Wirtschaftslehre, Berlin, 1958.

(3) G. Bombach, Zur Theorie des wirtschaftlichen Wachstums, Weltwirtschaftliches Archiv, Bd. 70, 1953, s. 110 - 165. R. F. Harrod, Dynamische Wirtschaft, Stuttgart 1949, Finanz- und währungspolitische Bedingungen stetigen Wirtschaftswachstums, Schriften d. Vereins f. Sozialpolitik, N. F. 15, Berlin 1959. E. Schneider, Einführung in die Wirtschaftstheorie, III. Teil, 5. Aufl. Tübingen 1959, s. 221 ve devamı.

(4) W. Eucken, Grundsätze der Wirtschaftspolitik, Tübingen 1955.

değınilecektir. Önce devletin piyasa ekonomisinin bünyevî aksaklıklarını gidermek için alması gerekli tedbirleri ele alalım. Bu amaç için devlet ilk önce, serbest rekabetin hiç bir engelle karşılaşmıyacağı, monopollerin, imtiyazlı grup ve kişilerin ortaya çıkamıyacağı bir serbest piyasa yaratma ve bunu koruma çabası gösterecektir.

Genel olarak intibak edici ve gerektiğinde aktif bir karakter alan bir para ve maliye politikası izliyerek millî gelir ve isdihdam seviyesindeki sarsıcı dalgalanmaları önleme ve millî gelirdede muntazam ve devamlı bir büyüme sağlayacak bir ortam yaratmaya çalışacaktır.

Diğer taraftan devlet gene uygun bir vergi ve gider politikası izliyerek ve sosyal tesisler kurarak gelir dağılımına tesir edecek ve burada sosyal adalet yönünde düzeltmeler yapacaktır.

Fakat gerçek hayatta bir çok devletler ekonomiyi düzenleyici politikalarında bu kadarla kalmamakta, ekonomiye çeşitli sebeplerden daha bir çok şekil ve sahalarda dolaylı müdahalelerde bulunmakta, tahditler koymaktadırlar. Bunlar piyasa-fiyat mekanizmasını sarsmakta ve bundan dolayı da arzu edilmemekte ise de, çok aşırı olmadıkları takdirde piyasa ekonomisi düzeninin varlığına engel teşkil etmemektedirler. Ancak merkezî bir diriye plân, iktisadî faaliyetler hakkındaki kararların ağırlık merkezini serbest işletme ve müstehlikler yerine, devlet makamlarına veya diğer merkezî bir organa bırakırsa piyasa ekonomisi son bulacaktır.

Örneğin fiyatların tamamen tahdit edildiği ve geniş bir karne sisteminin uygulandığı bir ekonominin düzeni piyasa ekonomisi olamaz.

Piyasa ekonomisinin varlığını kazanma ve muhafaza edebilmesi, yani bu düzenin çerçevesi için gerekli şartlara gelince bunların başında özel mülkiyet hakkı gelmektedir. Mukavele serbestisi, açık bir piyasanın mevcudiyeti ve kişisel riziko taşıma yükümlülüğü diğer şartlardır. Bir piyasa ekonomisi düzeninden bahsedebilmek için bu şartların hiç değilse, iktisadî faaliyetlerin çoğunlukla kişisel kararlar ve piyasa-fiyat mekanizmasına dayanmasını sağlayacak bir oranda gerçekleştirilmiş olması lâzımdır.

Özel mülkiyet hakkının varlığı kamu mülkiyetinin ortadan kalkması sonucunu doğurmaz. Esas olan özel mülkiyetin devletçe tanınmış olması ve bu hakkın yalnız tüketim değil üretim mallarını da kapsamasıdır. Bu anlamda özel mülkiyetin tanınmadığı bir ekono-

mide kişisel hareket ve karar serbestisi ve piyasa ekonomisi düzeninin varlığı düşünülemez.

O halde piyasa ekonomisinde özel mülkiyet ile kamu mülkiyeti yanyana bulunabilir. Özel teşebbüs ve devlet teşebbüsü yanyana çalışabilir.

Piyasa ekonomisi kavramı oldukça geniştir. 19 ncu yüzyılın kapitalist yani «Laissez faire» ekonomi düzenleri dahil geçmişte ve günümüzde gerçekleştirilmiş konkre ekonomi düzenlerinin çoğunluğunu içine almaktadır. Türkiye'deki karma ekonomi düzeni de bir piyasa ekonomisi düzenidir. Her ne kadar piyasa ekonomisi düzeni 19 uncu yüzyılın kapitalist ekonomilerini de kapsamakta ise de, belirtildiği gibi, modern piyasa ekonomisi düzenleri bu anlamda kapitalizm veya «Laissez faire» ekonomi düzenleri ile karıştırılmamalıdır.

PLÂN EKONOMİSİ DÜZENİ:

Piyasa ekonomisi düzeninin karşı kutbunu plân ekonomisi düzeni teşkil etmektedir. Bir ekonomide ekonomik faaliyetlerin sevk ve idaresi çoğunlukla veya tamamıyla, merkezî bir dirije plân yoluyla devletçe (5) yapılıyorsa, bu ekonominin düzeni plân ekonomisi düzenidir.

Bu ekonomi düzeni için Alman terminolojisinde «Planwirtschaft» teriminden başka «Zentralverwaltungswirtschaft», «zentralgeleitete Wirtschaft» veya «Wirtschaftslenkung» terimleri de aynı anlamda kullanılmaktadır (6).

Plân ekonomisi için değişik kriterler kullanılmaktadır. Eucken'a göre plân ekonomisini piyasa ekonomisinden ayıran kriter, bu düzende iktisadî plânların serbest işletme ve müstehlikler yerine bir merkezî otorite tarafından yapılmasıdır (7).

Diğer bazı iktisatçılara, örneğin (Zassenhaus, Drewnowski) (8), göre plân ekonomisini tâyin eden kriter üretim vasıtalarının dev-

(5) Devlet bu yetkiyi kendisi kullanmayıp her hangi merkezî bir organa da devredebilir. Fakat bu halde de ekonominin düzeni plân ekonomisi olacaktır. Gerçekten bu devir ekonomik düzenin bünyesini etkilemeyen şekli bir anlam taşımaktadır.

(6) C. Watrin, Zentralverwaltungswirtschaft, Staatslexikon Bd. 8, s. 958-964, Freiburg 1963.

(7) W. Eucken, Grundsätze der Wirtschaftspolitik, Tübingen 1955.

(8) Staatslexikon, Bd. 8, Freiburg 1963, s. 958.

letleştirilmiş ve özel teşebbüsün yerini merkezden idare edilen bir istihsal cihazının almış olmasıdır.

Halbuki gerçekte Eucken'ında belirttiği üzere plân ekonomisi kollektif mülkiyet esasına dayandığı gibi özel mülkiyet esasına da dayanabilir. Birincisine örnek olarak 1928'den sonraki Rusya, ikincisine örnek olarak Hitler Almanya'sı ekonomi düzenleri gösterilebilir. O halde devlet plân ekonomisi düzeninde özel mülkiyeti kısmen veya tamamen muhafaza edebilir (9).

Fakat teorik modellerde çoğunlukla, üretim vasıtalarının kamulaştırılmış olduğu varsayımından hareket edilmektedir. Tüketim ve çalışma yeri serbestisi olup olmadığına göre de plân ekonomisinin totaliter ve demokratik şekillerinden bahsedilmektedir.

Plân ekonomisi düzeninde serbest rekabet ilkesi yoktur. Fiyat mekanizması ortadan kaldırılmıştır. Bütün iktisadî faaliyetler, bir merkezden devlet tarafından yapılan plânlara göre yürütülür. Artık münferit işletmeler ve (tüketim serbestisi yoksa) müstehlikler hareket tarzlarını bağımsız bir tarzda plânlıyamazlar. Yatırımları, neyin, nerede, ne kadar istihsal edileceğini ve sosyal hasılânın nasıl paylaşılacağını yaptığı merkezî plânlarla devlet tayin eder.

İstihsal vasıtalarında özel mülkiyet hakkı tanınmışsa müteşebbisler görünüşte ve hukukî bakımdan formel olarak işletmelerin sahibidirler, fakat gerçekte ekonomik bakımdan resmî makamların yani devletin emirlerini uygulayan bir nevi memur zümresi haline getirilmişlerdir (10).

Bu sistemde mallara olan arz ve talebin teşekkülü, çeşitli bağımsız iktisadî ünitelerin yani işletme ve müstehliklerin plânlarına dayanmaz. Ekonominin toplum imkân ve kaynakları, ihtiyaçları gidermek için gerekli maddeler ve bunların muvacehesinde ekonominin hedefleri bir merkezden devletçe tesbit edilir.

Bundan sonra kaynakların kullanılış şekli tayin edilerek gerekli yatırım ve istihsal talimatları verilir. Genel olarak istihsal ve yatırım faaliyetleri tesbit edilen ihtiyaçlara göre ayarlanmaya çalışılır.

(9). W. Eucken, adı geçen eser, s. 60.

(10) Bresciani - Turroni, bu müteşebbisler için ekonominin «assubayları» terimini kullanmıştır. C. Bresciani - Turroni, Einführung in die Wirtschaftspolitik, Almanca çeviri, Bern 1948, s. 153.

Eğer hedef mümkün olan en kısa bir zamanda tüketimin maksimal bir seviyeye çıkarılması değilse istihsal faaliyetlerine göre, ihtiyaçları tatmin için gereken maddelerde ve tüketim faaliyetlerinde ayarlamalar yapılır.

Plân ekonomisi istatistiklerden elde edilen miktar hesaplarına dayanan global değerlendirmelerle çalışır.

Ekonomiye genel bir yön verici ve onu bu anlamda dolaylı bir şekilde kontrol edici millî bütçe ve muhasebe metodları veya benzeri plânlamalar plân ekonomisi düzeni ile karıştırılmamalıdır. Piyasa - fiyat mekanizmasına dayanan böyle plânlar piyasa ekonomisinde mümkün ve daha ziyade onun bünyesine uymaktadır.

Gerçekten piyasa ekonomisinde de (örneğin kalkınma için) ekonomiye yapılacak müdahaleler dağınık ve günlük kararlara bırakılamaz. Plânlanır.

Öte yandan para ve maliye politikası ile ekonomiye yön vermek, gelir dağılımını tashih etmek isteyen devletler böyle global tedbirler alırken ekonominin gelişimi ve fonksiyonel münasebetleri hakkında belirli bilgilere sahip olmak, teşhis ve tahminler yapmak zorundadırlar. Bu amaçlar için yukardaki anlamda plânlama ve muhasebe metodlarına ihtiyaçları vardır.

KARMA EKONOMİ:

Yukardaki konulara değinilirken her iki ekonomik düzende de özel mülkiyet ile kamu mülkiyetinin yanyana bulunabileceği ve bunlara dayanan işletmelerin yanyana çalışabileceği söylenmişti. Bu şartlar karma ekonomiyi doğurmaktadır. Fakat karma ekonomi yukarıda belirtilen ekonomi düzenleri dışında üçüncü bir ekonomi düzeni değildir. Gerçekten pragmatik (11) olan karma ekonomi, devletin kendi elindeki işletmelerle özel teşebbüse ait işletmeleri dirije bir merkezî plâna tabi kılıp kılmamasına ve bunun sonucu iktisadî faaliyetlerin çoğunlukla kişisel karar ve plânlara veya merkezî bir plâna dayanmasına göre piyasa ekonomisi veya plân ekonomisi düzenlerinden birinin kapsamı içine girecektir.

Eğer devlet özel teşebbüsü dirije bir merkezî plâna tabi kılmıyor ve devlet işletmeleri iktisadî bakımdan merkezden ve idarî or-

(11) İ. Türk, Karma ekonominin nedeni ve kavramı, Forum, Ankara, 1 Mayıs 1963.

ganlardan bağımsız yani özel teşebbüsler gibi hareket ediyorlarsa -burada kamu hizmeti gören belirli devlet teşebbüslerini kastetmiyoruz- karma ekonomi piyasa ekonomisi kurallarına göre işliyor demektir. Karma ekonominin düzeni piyasa ekonomisi düzenidir. Fakat devletin sermayedeki mülkiyetinin özel mülkiyete nazaran nisbi önemi arttıkça piyasa ekonomisi kararsız bir hal alacaktır. Gerçekten, devlet işletmeleri bağımsız oldukları ve özel teşebbüsler gibi hareket ettikleri müddetçe piyasa ekonomisi düzeninin fonksiyon ve varlığından bir şey kaybetmeyeceği akla gelebilirse de, kamu mülkiyeti çok büyük oranlara ulaştıkça böyle bir davranışa dayanan bir ekonomi düzeni tasavvur etmek realitelerden uzaklaşmak olacaktır. Ekonomik faaliyetlerde kâr saiki artık işlemez hale geleceğinden devletin ekonomiyi merkezi dirije bir plânla bütün teferruatıyla sevk ve idare etmesi gerekecektir.

Öte yandan kamu mülkiyeti çok yüksek oranlara ulaşmasa bile çeşitli sebeplerle devletin, işletmelerinin sevk ve idaresindeki piyasa ekonomisine uyar tutumunu değiştirmesi ve bunları merkezî emir ve dirije plânlara tabi kılması karşısında piyasa ekonomisi düzeni tehlikeye girecektir. Bu şartlarda, eğer devletin sevk ve idaresinde bulunan işletmelerin kalitatif önemi iktisadî faaliyetlerin çoğunluğunu teşkil edecek kadar büyükse, piyasa ekonomisi son bulmuş olacaktır. Bu halde iktisadî faaliyetlerde münferit kişi ve işletmelerin karar ve plânlarına yer verilmiş olmakla birlikte karma ekonomi çoğunlukla plân ekonomisi kurallarına göre çalışıyor demektir. Karma ekonominin düzeni plân ekonomisi düzenidir.

İktisadî faaliyetlerde devlet sektörü ağır basacak kadar geniş değilse, devletin kendi işletmelerini dirije bir merkezî plâna göre sevk ve idaresi piyasa ekonomisi düzenini tamamen ortadan kaldırmıyacak, fakat devlet sektörünün kalitatif önemi yükseldikçe piyasa ekonomisinin fonksiyonu aksıyacaktır.

Öte yandan ekonomik faaliyetlerin büyük çoğunluğuna özel teşebbüse ait işletmeler hâkim olsalar bile, devletin dirije bir merkezî plân taraftarı olması ve kendi işletmeleri gibi özel mülkiyetli işletmeleri de bu plâna tabi kılması halinde karma ekonominin düzeni plân ekonomisi olacaktır.

Bu konu geri kalmış ekonomiler için ilginçtir. Gerçekten geri kalmış ülkelerde devletin kalkınmayı sağlamak için çeşitli şekillerde iktisadî hayata müdahale ve iştirak etmesi zorunlu olduğundan, eğer başka totaliter ve nereye çıkacağı meçhul yollara sapılmak

istenmiyorsa, bu memleketlerin iktisadî düzenleri kendi bünyelerine uyan karma ekonomi düzenleri olmak lâzımdır.

Türkiye'de bu gerçek 1930'lardan beri anlaşılmış ve devletçilik prensibi ile iktisadî kalkınma gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

PIYASA EKONOMİSİ VE PLÂN EKONOMİSİ DÜZENİ TARAFTARLARININ KARŞILIKLI TENKİDLERİ

Plân ekonomisi taraftarları piyasa ekonomisine en büyük tenkidlerini piyasa-fiyat mekanizmasının fonksiyonunu çürütme yönünden yapmışlardır (12).

Bunlara göre; bir ekonominin rasyonel bir tarzda işliyebilmesi için, piyasa ekonomisi taraftarlarının iddia ettikleri gibi fiyat mekanizması zorunlu bir şart değildir. Plân ekonomisinin bünyesi daha yüksek seviyede bir rasyonalite taşımaktadır. İstihsalin takas fiyatları ile sevk ve idaresi, plân ekonomisinde işletme âmirlerinin hesaplarını yürütmeye mecbur oldukları **marjinal maliyet - fiyat - kuralı** ile birlikte, istihsal faktörlerinin optimal bir kombinasyonu için, bir çok friksiyonlarla çalışan piyasa ekonomisine nazaran, daha iyi bir teminat teşkil eder (13).

Plân ekonomisi ile, kaynakların belirli harcamalara tahsisinde piyasa ekonomisinin gerçekleştirebilmesi şüpheli olan denge sağlanacaktır.

Piyasa ekonomisi düzeninde fiyatlar marjinal - sosyal maliyeti aksettirmemektedir. Çünkü devletin fiyatlara müdahalesi, monopolist eğilimler çok defa özel maliyetleri sosyal maliyetten ayırmaktadır. Müteşebbise ucuza mal olan bir mal memlekete pahalıya mal olabilmektedir.

Fiyat mekanizmasının işliyebilmesi için üretim faktörlerinin seyyal olması lâzımdır. Halbuki realite bunun aksini göstermektedir.

(12) Bak. S. Aren, İktisadî Plâncılık, İktisat ve Maliye, İstanbul, 15 Ağustos 1958, s. 239 - 244.

C. Watrin, Zentralverwaltungswirtschaft, Staatslexikon, Bd. 8, Freiburg 1963, s. 958 - 964.

(13) J. A. Schumpeter, Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie, Bern 1946. Lange'de aynı görüşü savunmuştur. Bak: C. Watrin, Zentralverwaltungswirtschaft, Staatslexikon Bd. 8, s. 958 ve devamı.

Fiyat mekanizmasının bir kontrol ve eleme sistemi olma vasfı verimsiz çalışmayı, hatayı önleme değil, sonradan cezalandırma şeklindedir. Bu ise iyi bir sistem sayılamaz, israfa yol açar (14).

Bunlardan dolayı piyasa ekonomisinde fiyat mekanizmasının, kaynakları en verimli sahalara yöneltmesine imkân yoktur.

Plân ekonomisi taraftarlarına göre, piyasa ekonomisinde müstahsil ve müstehliklerin hürriyetleri de fazla mübalağa edilmemelidir. Müstahsiller riskli işlere girmektense kendilerine gösterilecek işlerde çalışmayı uygun bulabilirler. Aynı şekilde müstehlikler reklamlarla aldatılmaktansa tek tip daha ucuz bir malı tercih edebilirler. Reklamlar ve rekabet ekonomide israf doğurmaktadır.

Plân ekonomisini yerenler ise ilk tenkidlerini bu düzenin hürriyet ilkelerine dayanan bir rejimle bağdaşamayacağı yönünden yapmaktadırlar (15).

Piyasa ekonomisi taraftarlarının iktisadî bakımdan plân ekonomisine yaptıkları en önemli tenkidler ise bu düzende fiyat mekanizmasının yokluğu dolayısıyla ekonomik faaliyetlerin rasyonel bir şekilde yapılamıyacağı etrafında toplanmaktadır (16).

Bunlara göre: Plân ekonomisi yönetimcileri istatistiklerden elde edilen miktar hesaplarına dayanan global değerlendirmelerle çalışırlar. Bu global değerlendirmeler hiç bir zaman güvenilir bir doğrulukta değildirler. Plân ekonomisinde de fiyatlar varsa da bunlar artık malların kıtlık derecesini gösterme ve doğru bir ölçü aleti olma özelliğini kaybetmişlerdir. Sadece takasa yararlar. Üretim malları arasındaki gerçek mübadele nisbetlerini aksettirmezler. Bundan dolayı bu sistemde doğru esaslara dayanan maliyet hesapları yapılamaz.

(14) Heimann, E: Development Schemes, Planning and Full Employment: Planning and Paying for Full Employment. Ed. A. Lerner ve F. Graham, 1946, s. 110, bak. S. Aren, İktisadî Plâncılık, İktisat ve Maliye, İstanbul 15 Ağustos 1958, s. 239 - 244.

(15) Bak: F. A. Hayek, Der Weg zur Knechtschaft, Erlenbach - Zürich 1945 ve Wissenschaft und Politik FAZ, 16 Şubat 1963. W. Röpke, Zur Theorie des Kollektivismus, Kyklos, 3 (1949), s. 145 ve devamı. A. Müller - Armack, Wirtschaftslenkung und Marktwirtschaft, Hamburg 1947. Bresciani - Turrone, adı geçen eser.

(16) Örneğin bak.: W. Eucken, Grundsätze der Wirtschaftspolitik, Tübingen 1955. L. v. Mises, Die Gemeinschaft, Untersuchung über den Sozialismus, Jena 1932. F. A. Hayek, Der Weg zur Knechtschaft, Zürich 1945, Wissenschaft und Politik, FAZ 16 Şubat 1963. G. N. Halm, Wirtschaftssysteme, eine vergleichende Darstellung, Berlin 1960. C. Bresciani - Turrone, Einführung in die Wirtschaftspolitik, Die Planwirtschaft, s. 153 - 172, Bern 1948.

Kaldı ki plân ekonomisini yürütenler maliyet hesapları üzerinde hiç bir zaman özel bir işletmeci kadar titizlikle durmayacaklardır. Zira bundan doğacak zararlar kendi ceplerinden çıkacak değildir.

O halde plân ekonomisinde çeşitli yatırımlar arasında bir seçme yapılırken, karşılaştırmalar sadece kaba hesaplara dayanacaktır. Rasyonel olmayan yatırımlar yapılabilecektir. Yanlış kararların etkileri ya çok geç farkedilecek veya hiç anlaşılmıyacaktır. Verimli çalışmayan işletmeler daha rasyonel çalışmaya ya da piyasadan çekilmeye zorlanmayacaktır.

Plân ekonomisinde özel teşebbüs tanınmışsa bile, bu düzende bütün iktisadî faaliyetlere hâkim olması gereken devletin kurmaya zorunlu olduğu geniş bir kontrol teşkilâtı ve bununla ilgili olan kırtasiyecilik büyük karışıklıklar doğuracak ve bir kısım işgücünün rasyonel olmayan iş ve sahalarda ısraf edilmesine yol açacaktır.

Plân ekonomisinin kaçınılmaz sonucu olan bir çok yasaklar, kısıtlamalar ve kontrol tedbirleri kişisel özgürlüğü sarsacakları gibi ekonomiyi donmuş bir duruma sokacaklardır. Alınacak tedbirlerde sık sık yapılacak değişiklikler bir emniyetsizlik, itimatsızlık ve ürkeklik havası doğuracaktır. Bir çok müteşebbisler başarılarının kendi yaratıcı kuvvet ve faaliyetlerinde değil kontrol makamlarından gerekli müsaadeleri almada olduğunu görüp ona hareket edeceklerdir. Böylece özel teşebbüsün inisiyatifi kırılabilecek ve yaratıcı kuvveti sarsılacaktır.

Böyle bir sistem muhakkak ki görevi kötüye kullanmanın ve rüşvetciliğin gelişebileceği bir ortam yaratacaktır. Çünkü iş adamları çeşitli metod ve yollarla kontrol ve tahdit engellerini aşmaya çalışacaklardır. Kaldı ki böyle zamanlarda genellikle sağlam teorik temellere dayanmayan tahdit hükümlerinin çiğnenmesine kamu oyununda ahlâk dışı çok kötü hareketler nazarı ile bakılmıyacaktır (17).

Politik alanda etkili bazı büyük işletmeler hükümeti kendi istek ve çıkarlarına uyan kararlar almaya bile zorlayarak, diğer işletmelere nazaran avantajlı bir duruma geçebileceklerdir. Bu da monopollerin ve imtiyazlı grupların teşekkülüne yol açacaktır.

Plân ekonomisi taraftarlarının, kaynakların belli harcamalara tahsisinde ekonomik dengenin ancak plân ekonomisi düzeni ile her

(17) C. Bresciani - Turroni, adı geçen eser, s. 159.

zaman sağlanabileceği iddiasına karşı piyasa ekonomisi taraftarları, özellikle Eucken, şöyle diyorlar :

Eğer denge kavramından çeşitli plân şubelerinin bilânçolarındaki miktarların birbirine uyması kastediliyorsa buna belki evet denebilir. Böyle bir dengeyi bile plân ekonomisinde her zaman gerçekleştirmek mümkün değildir. Fakat bu anlamda bir denge gerçekleştirilmiş olsa bile bu bir ekonomik denge değildir. Zira çeşitli branşlardaki miktarların karşılıklı olarak uyuşması bunların mutlaka gerçek ekonomik ihtiyaçlara tekabül ettiklerini ve «ekonomik prensip» esasına uygun düştüklerini göstermez. Ekonomik denge bütün üretim faaliyetlerinin, nasıl olursa olsun değil, ancak ihtiyaçları optimal bir tarzda giderecek yani optimal bir verim sağlayacak bir şekilde organize ve koordine edilmesidir. Fakat plân ekonomisi böyle bir dengeyi sağlayacak vasıtalara sahip değildir. Piyasa ekonomisinin fiyat - piyasa mekanizması gibi bütün üretim faaliyetleri arasında rasyonel bir ahenk sağlamaya çalışan bir vasıttan mahrumdur. Plân ekonomisinin global değerlendirmeleri ve miktar hesapları ekonomik dengeyi kurmaya yeterli değildir. Plân ekonomisinde de fiyatlar varsa da bunlar malların gerçek kıtlık derecesini göstermemektedir (18).

Eğer bir ekonomideki faaliyetler, örneğin az sayıda kişileri kapsayan bir aile ekonomisindeki kadar, kolay nüfuz edilebilir ve basit olsalardı plân ekonomisinin metodları ile ekonomik dengeyi sağlamak mümkün ve en doğru yol olurdu. Çünkü kapalı aile ekonomisinin yöneticisi elindeki üretim vasıtalarını, iş gücü ve müstehlikleri iyi tanır. Onlara hakimdir. Üretim faaliyetlerini kolaylıkla izleyebilir. Yanlış kararları yerinde görebilir ve düzeltebilir. Böylece bütün üretim faaliyetlerini ihtiyaçları optimal bir derecede giderecek bir şekilde organize ve koordine edebilir. Halbuki milyonlarca kişiyi kapsayan bir ekonomide iktisadî faaliyetler o kadar çapraşık ve karışıktır ki, bunlara teker teker nüfuz edebilmek ve hakim olmak imkânsızdır. Kapalı aile ekonomisinde olduğu gibi plân ekonomisi düzeninde de bütün iş gücü ve üretim vasıtalarını optimal bir sonuç sağlayacak bir şekilde kullanmak ve koordine edebilmek için her şeye hakim, her şeyi bilen ve bütün üretim faaliyetlerini izleyebilen merkezî bir beyin gerekmektedir. Bu da henüz bulunamamıştır (19).

(18) W. Eucken, adı geçen eser, s. 80 ve devamı.

(19) W. Eucken, adı geçen eser, s. 116 ve devamı. C. Bresciani - Turroni, adı geçen eser, s. 161.

Görülüyorki her iki ekonomik düzen taraftarları diğer düzenin rasyonel çalışmadığı iddiasındadır.

Fakat hangi ekonomik düzenin rasyonel çalıştığı hakkındaki teorik alanda yapılan münakaşalarda çok zaman problemin iki yönü yani rasyonellikten neyin kastedildiği ile şu veya bu düzenin rasyonel çalıştığı iddiaları açık olarak birbirinden ayırt edilmiyor.

Lerner, Lange ve Bergson gibi bazı iktisatçılar ekonomik faaliyetlerdeki rasyonelliğin kriterlerini tahlil etmeye çalışmışlardır (20). Fakat problem henüz çözülmüş değildir.

Buna rağmen bu iktisatçıların kriterleri ölçü olarak alındığında, gene kesin sonuçlara varılamamaktadır. Zira bazı sebeplerden kriter şartlarının hepsinin birden hiç bir ekonomik düzende gerçekleştirilemeyeceği kabul olunmaktadır. Kriter şartlarının kısmen gerçekleşmiş olması ise bir ekonominin rasyonel çalışıp çalışmadığı hakkında bir yargı değeri taşımamaktadır. Giersch'e göre bu durum belki daha çok refah seviyesinin düşmesine sebep olmaktadır. Böylece her iki düzen taraftarlarının rasyonellik konusundaki iddiaları bir isbat gücü taşımamaktadır (21).

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere plân ekonomisi taraftarlarının tenkidleri bazı noktalarda yalnız «laissez - faire» anlayışındaki liberal ekonomik düzene yönelmekte ve bu oranda değerlerinden kaybetmektedirler. Öte yandan ileri sürülen sakıncalar çok defa plân ekonomisinin kendi bünyesinde de mevcut bulunmaktadır.

Örneğin monopollerin teşekkül edeceği, devletin müdahaleleriyle fiyat mekanizmasını bozacağı, üretim faktörlerinin seyyal olmayışı dolayısıyla fiyat mekanizmasının işlemeceği savunuluyor. Fakat üretim faktörlerinin seyyal olmayışı plân ekonomisine de güçlükler doğurmaktadır. Modern piyasa ekonomisi düzenleri ekonomik faaliyetleri «laissez - faire» anlayışında olduğu gibi tabiatta mevcut ahenge bırakmamaktadır. Monopol ve benzeri kuvvet grupları ile mücadele edilmektedir. Devlet ekonomiye yön verici, onun bünyevi aksaklıklarını giderici bir genel ekonomi politikası izlemektedir. Bu politikada ilke fiyat mekanizmasını ve fiyatların gerçek kıtlık ölçüsü olma özelliğini bozmayacak dolaylı fakat etkili tedbir-

(20) C. Watrin, Zentralverwaltungswirtschaft, Staatslexikon, Bd. 8, Freiburg 1963, s. 958 ve devamı.

(21) C. Watrin, Zentralverwaltungswirtschaft, adı geçen yerde.

ler kullanmaktır. Böyle bir politika için piyasa ekonomisinin henüz çözülememiş problemleri vardır. Bunlar çözüme muhtaçtır. Fakat plân ekonomisi de kendi problemlerini çözdüğünü gösterememiştir.

Her şeyden önce bu düzen batı anlayışında özgürlük ve demokrasi ilkeleri ile bağdaşabileceğini isbat edememiştir.

Plân ekonomisi taraftarları fiyat mekanizmasının sadece hata yapıldıktan sonra cezalandırıcı olduğunu ve bununsa iyi bir sistem sayılamıyacağını, israfa yol açacağını iddia ederlerken müteşebbislerin bütün dinamizm ve güçlerini ortaya dökerek hata yapmamaya, ceza görmemeye çalışacaklarını, varlıklarını korumak için bütün enerjilerini kullanarak daha verimli çalışma yollarını araştıracaklarını ve bunun ekonomiye getireceği büyük faydaları unutuyorlar. Tabii ki işlerini olurlarına bırakan, rakipleriyle adım atamayan işletmeler ceza göreceklere. Bu da ekonomi için sadece arzu edilecek bir şeydir. Halbuki plân ekonomisinde bu hataların ya çok geç veya hiç anlaşılabilmesi ihtimali vardır.

Plân ekonomisi düzeninin batılı demokrasi ve özgürlük anlayışı ile bağdaşmazlığını bir an için nazara almasak bile, bu düzenin daha rasyonel çalıştığını isbat etmeden mevcut piyasa ekonomisi düzenlerini terkedip, ekonomiyi diriye plânlarla sevk ve idare etmeye girişmek macera olurdu. Bu ileri memleketler için olduğu gibi geri kalmış memleketler için de söz konusudur. Böyle bir düzen nasıl gerçekleştirilebilirdi, bu da şüphesiz ayrı bir sorun olurdu.

Öte yandan piyasa ekonomisi taraftarlarının plân ekonomisi düzeni hakkındaki tenkidleri, bu ekonomi düzeninin, işletme ve müstehliklerin serbest kararlarına, fiyat ve serbest rekabet mekanizmasına yer verdiği oranda değerlerinden kaybetmekte, tutarlı olmamaktadır. Fakat bu hususların gerçekleştiği oranda da plân ekonomisi düzeninin varlığı şüpheye düşmekte ve bu ilkelerin ekonomik faaliyetlerin çoğunluğuna hakim olmasıyla ekonomik düzen piyasa ekonomisi şeklini almaktadır. Gerçekten yukarıda da belirtildiği gibi ekonomik faaliyetlerde kişisel kararları esas alan, fiyat mekanizması ve serbest rekabet ilkesini sarsmayan ve hedefi ekonomiye sadece yön vermek, onu dolaylı olarak kontrol etmek olan yani diriye olmayan plânların uygulandığı ekonomilerin düzeni plân ekonomisi düzeni değildir. İster millî bütçe ve muhasebe esasına dayansın, ister başka şekillerde olsun bu anlamdaki plânlar piyasa ekonomisinin bünyesi içinde yer almaktadırlar. Ekonomik fa-

aliyetlerde kişisel karar ve plânların hakim olduğu düzen piyasa ekonomisi düzenidir. Erhard'ın söylediği gibi «tam bir plân ekonomisi» ile «tam plânlı bir ekonomi» yi karıştırmamak lâzımdır (22).

YUKARIDAKİ EKONOMİ DÜZENLERİNE, GERİ KALMIŞ MEMLEKETLER VE TÜRKİYE AÇISINDAN BAKIŞ

Bu açıklamalardan sonra şimdi konuyu geri kalmış memleketler yönünden ele alabiliriz. Bilindiği üzere üretim faktörlerinin daha kötü kombinasyonu dolayısıyla endüstrileşmiş ileri ekonomilere nazaran refah seviyesinin düşük olduğu ülkelere geri kalmış memleketler denilmektedir.

Geri kalmış memleketlerin ekonomi strüktürlerinin en önemli kriterleri bu ülkelerde, adam başına düşen millî gelirin, tasarruf ve yatırım seviyesinin ve istihsal faktörlerinin prodüktivitesinin düşük olması, iktisadî faaliyetlerin çoğunlukla tarıma dayanması, üretim ve ihracatın bir kaç tarımsal ürün ve ham maddeye bağlı kalması, ve memleketin yeraltı ve diğer kaynaklarından henüz hiç veya yeterli derecede yararlanılamamasıdır.

Bu ülkelerin çoğu hızlı bir nüfus artışının etkisi altında bulunmaktadır. Halkın genel eğitim ve teknik bilgi seviyesi düşüktür. Teşebbüs kabiliyeti ve dinamizmi gelişmemiştir.

Bu sayılan hususlar çapraşık ve sıkı illiyet ilişkileri ile bir birine bağlıdır. Örneğin diğerlerinden ayrılmış ve basitleştirilmiş şekli ile «alçak millî gelir - az tasarruf - az yatırım - alçak millî gelir» bağıntısı gibi.

Bu birbirine sıkı bir şekilde bağlı ve her biri diğerlerine dayanarak varlıklarını devam ettirmeye eğilimli faktörler geri kalmış ülkelerin mevcut ekonomi strüktüründen kendiliklerinden sıyrılabilmelerine hiç olmazsa çok uzun devreler için engel teşkil etmektedir. Bu ülkelerin geri ekonomi strüktüründen sıyrılabilmesi için ekonominin dışından gelen müdahale ve etkenlere ihtiyaç vardır.

(22) L. Erhard, Freie Wirtschaft und Planwirtschaft, «Deutsche Wirtschaftspolitik, Der Weg der Sozialen Marktwirtschaft, Düsseldorf - Wien - Frankfurt./M 1962» içinde.

Bilindiği üzere Türkiye'de ekonomik bakımdan geri kalmış bir ülkedir. Esas gelir kaynağını teşkil eden tarım çok ilkeldir. Produktivitesi düşüktür.

Gerçi Cumhuriyetten bu yana, Türkiye'nin geri kalmasında büyük bir rol oynayan kapitülasyonlar tamamen, dinî ve sosyal faktörler çoğunlukla ortadan kaldırılabilmıştır. Diğer geri kalmış ülkelere göre Türkiyede daha iyi bir devlet ve idare örgütü kurulabilmiştir. Fakat henüz günümüzdeki ekonomi strüktürümüzün başlıca özelliği, bütün geri kalmış ülkelerde olduğu gibi, millî gelir seviyesinin düşük ve tasarruf faaliyetinin yetersiz olmasıdır. Bu tasarruf faaliyeti ekonomik kalkınma için gerekli yatırımları karşılamaktan uzaktır.

Yatırımlar için diğer bir engel modern işletmecilik vasıflarını taşıyan geniş bir müteşebbis ve modern tekniği tanıyan iyi yetiştirilmiş bir işçi kitlesinin eksikliğidir.

Öte yandan yatırım faaliyetlerinin yetersizliği millî gelirin ve dolayısıyla tasarruf seviyesinin düşük olmasının başlıca sebebidir (Circulus vitiosus).

Gerçi bu hususta bazı çevrelerden aşırı iyimser görüşler de işitiliyor. Örneğin Odalar Birliği şöyle diyor: «Bugün Türkiye 30 yıl evvelki Türkiye değildir. Kalabalık ve atılgan muhayyile gücüne sahip, metodlu çalışan ve kabiliyetini isbat etmiş geniş bir müteşebbis kitlesine sahiptir. Diğer taraftan vasıflı, disiplinli geniş bir işçi kitlesi de teşekkül etmiştir. Aynı zamanda özel teşebbüs için başlangıç sermayesi teşkil edecek bir özel tasarruf hacmi de Türk ekonomisinde artık mevcuttur.» (23)

Gerçekten bahsedilen vasıflarda elemanlar yetişmiştir. Türkiye diğer bazı geri kalmış memleketlere göre bu konuda epeyce yol almıştır. Fakat bu elemanların henüz yeterli bir kitle teşkil ettiği iddia edilemez. Kapital teşekkülünde de eskiye göre büyük gelişmeler olmuştur. Ancak mevcut serbest tasarruf hacmi hiç de ekonomik gelişme için gerekli yatırımları karşılayacak seviyeye ulaşamamıştır. Türkiye gerçekte, geri kalmış ülkelere özgü olan, yukarıda belirttiğimiz iktisadî strüktürden henüz sıyrılamamıştır.

Türkiye'de nüfus hızla artmaktadır. Tarım sektöründe ekstansif genişleme imkânları tükenmiştir. Hattâ tehlikeli bir şekilde aşı-

(23) Kalkınma Plânı hakkında özel sektörün görüş ve dilekleri, Odalar Birliği Yayını, Ankara 1962, s. VIII.

maya başlanmıştır. Bu sektörde bu gün büyük bir gizli işsizlik vardır. Son yıllarda şehirlerde açık işsizlik de kendisini göstermeye başlamıştır.

Nüfusun hızla artması karşısında bu gelişimin çok daha düşündürücü bir durum alması önlenmek ve halkın düşük hayat standardı yükseltilmek isteniyorsa tarımın entansifleştirilmesi ve mevcut sanayinin hızla genişletilmesi gerekmektedir.

Diğer bazı geri kalmış ülkelerde tarımda henüz ekstantif genişleme imkânları bulunabilir. İşsizlik tehlikesi henüz bir problem haline gelmemiş olabilir. Fakat düşük hayat seviyesinin yükseltilmesi bütün geri kalmış ülkelerin müşterek sorunudur.

Halbuki, iktisadî bakımdan ileri memleketlerde özel teşebbüsün dinamizmi ve yaratıcı kuvveti ekonominin büyümesini sağlayacak durumda olsa da, yukarıdaki şartlarda özel teşebbüs geri kalmış memleketlerde ekonomik kalkınmayı kendiliğinden gerçekleştirmeğe yeterli değildir. Zaten yeterli olsaydı bu memleketlerin ekonomik bakımdan geri kalmaları mümkün olmayacaktı. Bunu ayrıca Türkiye'nin Cumhuriyet'ten sonra 1930'lara yani devletçilik devresine kadar yaptığı liberalist kalkınma tecrübesi de doğrulamaktadır.

Gerçekten Cumhuriyet'in ilk yıllarında iktisadî kalkınma esas olarak özel teşebbüse bırakılmış ve devlet sadece himaye ve teşvik tedbirleriyle özel teşebbüsü aktif bir hale getirmeye çalışmıştı. Fakat halkın genel eğitim seviyesi, teknik bilgi ve tecrübesi ve teşebbüs kabiliyeti yeterli olmadığından öte yandan kapital darlığı çekildiğinden ekonomik kalkınma hiç de beklenen sonuca ulaşamamıştı. Bunun üzerine devlet 1930'larda daha geniş ve etkin bir şekilde ekonomiye müdahale etme ve bizzat işletmeler kurma zorunluğunu duymuştu.

Görülüyor ki geri kalmış memleketlerde devletin ekonomi politikasının başlıca hedefi bu ülkelerin iktisadî kalkınmasında aktif bir rol almak olmalıdır. Bu nasıl olacaktır?

Ekonomik kalkınmayı sağlamak için hangi ekonomi düzeninde olursa olsun ilk başta millî tasarruf seviyesini ve yatırımları artırmak gerekir. O halde devletin ekonomi politikası her şeyden önce bu hususları gerçekleştirmeye yönelmelidir.

Özel teşebbüs henüz, gerekli yatırımları gerçekleştirecek durumda değilse, devletin onu tamamen ordatan kaldırılması, serma-

yenin mülkiyetini ve sevk ve idaresini kendi eline mi alması gerekecektir?

Gerçekten geri kalmış memleketler için özel mülkiyeti dolayısıyla özel teşebbüsü tanımayan komünist tipte bir plân ekonomisi düzenini uygun bulanlar olabilir.

Öte yandan devlet, görünüşte özel mülkiyet hakkını tanıyan fakat gerçekte özel işletmecileri bir nevi memur zümresi haline getiren bir ekonomi düzenini deneyebilir. Yani diriye bir plân ile bütün ekonomik faaliyetleri bir merkezden tesbit ederek, bunlara göre özel işletmelere ve (varsa) devlet işletmelerine emirler vererek kalkınmayı gerçekleştirmeyi düşünülebilir. Her iki halde de piyasa - fiyat mekanizması tamamen ortadan kaldırılmış olacaktır.

Acaba bu yollardan optimal bir kalkınmayı gerçekleştirmek mümkün olacak mı? Yukarıda plân ekonomisinin sakıncaları ve bu düzenin henüz güvenilir bir sistem olduğunu gösteremediği belirtilmişti. Geri kalmış memleketlerde bu düzen daha şüpheli, daha güçsüz ve daha meçhul bir yol olmaktadır.

Gerçekten plân ekonomisinde diriye plânın hazırlanması bir yana, bu plânın uygulanabilmesi için iyi işleyen, kuvvetli ve büyük bir idare ve icra teşkilâtına ihtiyaç vardır. Halbuki geri kalmış ülkeler çoğunlukla ilkel idare teşkilâtlarına sahiptirler. Bu yönde Türkiye diğer kalmış ülkelere nazaran avantajlı durumda ise de henüz yeterli bir icra ve idare organına sahip olduğumuz söylenemez.

Plân ekonomisi istatistiklere, miktar hesapları ve global değerlendirmelere dayanır. Geri kalmış memleketlerde ise gerekli istatistikler çok zaman ya hiç mevcut değildir veya kullanılamıyacak kadar hatalıdır.

Türkiye bu bakımdan da diğer bir çok geri kalmış memleketlere göre yol almış durumdadır. Fakat istatistiklemizin henüz hatasız ve yeter niteliklere sahip oldukları iddia olunamaz.

İleri ekonomilerde, plân ekonomisinin piyasa ekonomisine nazaran üstün olduğunu bir an için kabul etsek bile, plân ekonomisi düzeninin bu şartlarda geri kalmış memleketlerde iyi işlemeceği ve bu ülkelere optimal bir kalkınma için çok şey sağlamıyacağı muhakkaktır.

Kaldı ki genel olarak plân ekonomisi düzeninin piyasa ekonomisine üstün olduğu ne teorik olarak ne de uygulama alanında gösterilebilmiş değildir.

Diğer bir husus bu gibi ekonomi düzenlerinin batı tipi gerçek demokrasi ve hürriyet prensipleri ile bağdaşmıyacağıdır. Böyle ekonomi düzenleri ne, demokrasi ve hürriyet prensiplerini benimsemiş olan memleketimizde ne de geri kalmış diğer bir çok ülkelerde arzu edilmemektedir.

Yukarıda geri kalmış memleketlerde özel teşebbüsün kendiliğinden ekonomik kalkınmayı sağlamaya yeterli olmadığı belirtildi. Fakat bu ülkelerde piyasa ekonomisi düzeninde kalkınma olamaz denilmedi.

Piyasa ekonomisi düzeni ile geri kalmış memleketlerin hızlı kalkınması nasıl olacaktır? Devlet bu düzeni sarsmamaksızın özel teşebbüsün eksikliklerini giderecek ve onun ilerde ekonomik kalkınma ve büyümeyi yalnız başına başarabilmesi için ekonomiye gerekli müdahaleleri yapacak, henüz gerekli olan elemanların yetiştirilmesi ve kapital teşekkülünün artırılmasına çalışacaktır.

Devlet önce ileri memleketlerde olduğu gibi kişisel iktisadî faaliyetlerin serbestçe gelişebilmesi için elverişli bir ortam yaratacaktır. Burada devlete ileri memleketlerdekilere nazaran çok daha büyük, güç ve çetin görevler düşecektir.

Devletin tarih boyunca yapılmış ihmalleri gidermesi, özellikle büyük çapta eğitim, sağlık ve alt yapı yatırımları yapması ve geri kalmış memleketlerde genellikle gerilikte rol oynayan dinî, felsefî, ahlâkî, sosyal v.s. faktörlerle savaşıması gerekecektir.

Devlet aynı zamanda öğretici, teşvik edici, gösterici olarak ve özel teşebbüsün gerekli şekilde varlığını göstermediği sahalarda bu boşluğu doldurmak için bizzat işletmeler kurarak, bunları işleterek ekonomik kalkınmayı sağlamaya çalışacaktır.

Diğer taraftan devletin, yatırımları karşılaması gereken millî tasarruf seviyesini artırmak için, özel tasarrufu teşvik edici tedbirler ve dış krediler yanında uygun bir vergi ve bütçe politikası ile mecburi tasarruf yoluna gitmesi zorunlu olacaktır.

Görüldüğü ki devletin bir taraftan tüketim harcamalarını kısıtlıyarak millî tasarruf seviyesini artırma, diğer taraftan özel teşebbüsün yetersizliğini gidermek için bilfiil işletmeler kurma ve işletmesi zorunluğu birbirini tamamlamakta ve birbiriyle iyi bir şekilde bağdaşabilmektedir. Diğer bir deyimle devlet millî tasarruf seviyesini artırmak için topluyacağı kaynakları iktisadî kalkınma için yapması gereken yatırımlara tahsis edecektir.

Öte yandan devlet iktisadî kalkınma ile sosyal adalet prensiplerini bağdaştırmaya çalışacaktır. Kalkınmanın bir zamanlar Batıda olduğu gibi sosyal dengesizlik ve adaletsizlik içinde gerçekleşmesini değil bilâkis sosyal adaleti olumlu yönde etkilemesini sağlamaya çalışacaktır. İktisadî kalkınma, bünyesinde esas olarak toplum refahını müsbet yönde etkileyici bir özellik taşımaktadır. Devletin bu özelliği geliştirmesi, yani kalkınma hızını tehlikeye düşürmemek şartıyla ekonomik kalkınmada muhtelif halk gruplarının mümkün olduğu kadar eşit fedakârlıkta bulunmaları ve kalkınmanın sonuçlarından mümkün olduğu nisbette eşit bir şekilde faydalanmalarını sağlayıcı tedbirler alması gerekecektir. Devlet bu amacı alacağı sosyal tedbirler ve uygun bir bütçe ve maliye politikası yardımıyla gerek gelir dağılımı sırasında gerek dağılımı sonradan tashih yoluyla fiyat-piyasa mekanizmasını bozmamaksızın gerçekleştirebilecektir.

Görülüyor ki geri kalmış memleketlerde ekonomik kalkınmayı sağlamak için devletin bilfiil işletmeler kurarak, bunları işleterek ekonomik faaliyetlere katılması zorunluğu (24) vardır. Bu gerçek yukarıda belirtildiği üzere memleketimizde 1930'lardan beri görülmüş ve devletçilik prensibi ile ekonomik kalkınmamız gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Böylece bugünkü karma ekonomi düzenimiz doğmuştur. Nihayet bu gerçek 27 Mayıs'tan sonra gerek hükûmetin tutumunda, gerek kalkınma plânımızda karma ekonomi ilkesinde bir defa daha ifadesini bulmuştur.

Türkiye'de devletçilik veya yeni adıyla karma ekonomi başka herhangi bir sebep veya ideolojiye dayanmamaktadır.

Mademki ki devletin kalkınmayı sağlamak, özel teşebbüsü geliştirmek ve bu sektörün eksiklerini gidermek için iktisadî faaliyetlere müdahale etmesi, yön vermesi ve bilfiil işletmeler kurması gerekmektedir, o halde bu faaliyetlerin optimal bir kalkınma hızı sağlayabilecek bir şekilde plânlanması lâzımdır. Gerçekten plânlama kalkınma için ekonomide yapılmak istenen değişiklik ihtiyacının tabii bir sonucudur (25).

(24) Bu zorunluk özel teşebbüsün, avantajlı olacağı alanlarda, faaliyet gösterecek duruma geldiğinde devlet işletmelerinin özel teşebbüse devri fikrine aykırı değildir. Fakat bunun için önce işletmelerin devrinin gerek ekonomik, gerek sosyal bakımlardan optimum bir fayda sağlayacak şekilde nasıl gerçekleştirilebileceği sorununun çözümlenmesi gerekmektedir.

(25) O. Okyar, İktisadî Plân İhtiyacı, Forum, Ankara, 15 Ağustos 1955.

Yoksa hükümetler, çeşitli politik mülâhazalarla prodüktivitesi düşük yatırımlar yapacak, sistemsiz, dağınık, tesadüfi ve belki de keyfî kararlar alacak, almaya itilecektir. Bu ise kaynakların verimsiz bir şekilde kullanılmasına ve çeşitli yatırımlar arasında gerekli denge ve koordinasyonun sağlanamamasına yol açacaktır. Ekonominin prodüktivitesi düşecektir. Yatırımların yanlış dağılması ve kaynakların aşılması sonucu tehlikeli enflasyonlar doğabilecektir. Halkın bilgi ve kültür seviyesinin ve siyasî ahlâkının henüz gelişmemiş oluşu geri kalmış memleketlerde bu sonucun daha kesinlikle doğması için elverişli bir ortamdır. Tecrübeler bunları bize göstermiştir. Örneğin Türkiye'nin yakın tarihlerde geçirdiği tecrübelere bakmak yeterlidir: Gerçekten Türkiye'nin 1950'den sonraki ekonomik kalkınmasında iktisadî bir plân zorunluğu kabul edilmemiş olduğundan müdahaleler bütün ekonomiyi kapsayan, uzağa bakan bir perspektif açısından yapılamamış ve kalkınma politikasına daha ziyade günlük siyasî mülâhazalar, sistemsiz, dağınık ve hattâ keyfî kararlar hakim olmuştur.

Bu sebeple yatırımlar verimli bir şekilde dağıtılmamış, ekonominin çeşitli sektörleri arasında gerekli denge ve koordinasyon sağlanamamıştır. Yatırımların prodüktivitesinin düşük olması ve ölçüsüz açık finansman sonucu efektif talep, mal ve hizmet arzını büyük oranda aştığından ekonomi şiddetli bir enflasyona maruz kalmış ve ekonominin zaten strüktürel bir açık gösteren dış dengesi şiddetle sarsılmıştır (26).

Ekonomik istikrarı sağlamak için alınan tedbirler bütün ekonomiye etkileri yönünden değerlendirilemediklerinden çok defa büyük aksaklıklar doğurmuşlardır. Dirije tedbirler sonucu fiyat mekanizması işlemez hale gelmiştir. Nihayet Türkiye ekonomisi 1958'e doğru çıkmaza girmiştir.

Türkiye'nin o zamanki kalkınmasında plân zorunluğu, plânlanmanın totaliter devletlere mahsus bir usul olduğu iddiası ile reddedilmiştir. Halbuki gerçekte plânlama totaliter iktisadî sistemlerin, plân ekonomilerinin tekeline değildir. Yukarıda belirtildiği gibi her ekonomik düzenin kendi bünyesine uyan plânlama tekniği veya kalkınma plânları vardır (27).

(26) S. Dilik, Die Geldverfassung und die Währungspolitik der Türkei, Freiburg, Br. 1961, s. 161 ve devamı.

(27) C. Talas, Plân, kalkınma ve iktisadî sistemler «Kalkınmamızda sistem münakaşaları» başlıklı broşür içinde Eskişehir 1963, s. 5-12.

Kaldı ki içte yapılan uyarmalar ve tenkidler yanında, Batılı Devletler ve enternasyonal malî teşekküller de, Türkiye'nin kalkınmasında kaynaklarından optimal bir derecede yararlanabilmesi ve ekonomik istikrarını koruyabilmesi için kalkınma plânları yapmasını tavsiye ediyorlardı (28).

Görülüyor ki geri kalmış memleketlerde devletin kalkınmayı sağlarken plânlama yapması zorunludur. Fakat sadece devlet yatırımlarının plânlanması, örneğin öncelik sıralarına göre bir belge içerisinde toplanması yeterli olacak mıdır? Hayır.

Devlet iktisadî kalkınma plânını yaparken, özel sektörün durumunu, gelişme ümit ve kabiliyetini gözönünde bulunduracak, onu geliştirmek, ona yön vermek için alınması gereken bütün tedbirleri ve bunun çerçevesinde özel sektörden beklenen faaliyet ve yatırımlara göre kendi faaliyetlerini ve gerek dağılışı gerek hacim itibariyle yatırımlarını bir kül halinde tesbit edecektir.

Bunu yaparken toplam yatırımların ve dolayısıyla toplam tasarruf hacminin mümkün olan en yüksek bir seviyeye çıkarılması ve verimli bir şekilde dağılması, diğer bir deyimle toplam kaynaklardan azami bir şekilde faydalanılarak mümkün olan en yüksek kalkınma hızının sağlanmasına çalışılacaktır.

Öte yandan plânlanan devlet yatırımları ve ekonominin gelişimi hakkında özel sektörü aydınlatmak, ona bilgi vermek lâzımdır.

Özel sektörü bu anlamlarda kapsamayan bir plân gerekli ekonomik dengeyi sağlamaktan uzak kalacaktır. Ancak bu şekilde bütün istihsal faaliyetleri arasında gerekli koordinasyonu kurmak mümkün olacak ve optimal bir kalkınma hızı sağlanabilecektir. Yatırımların yanlış dağılmasından, kaynakların aşılmasından doğacak enflasyonlar önlenebilecektir.

Böyle kalkınma plânları ile plân ekonomisinin dirije plânları aynı şeyler değildir. Gerçekten yukarıdaki anlamda bir kalkınma plânı ve kalkınması plânlanan ekonomideki faaliyetler serbest rekabet ve fiyat mekanizmasına dayanacaktır. Özel işletme ve müstehlikler üretim, yatırım ve tüketim faaliyetlerini kendi serbest karar ve

(28) Bak, Vierter Bericht der OEEC, Europas Wirtschaft im Aufstieg, Deutsche Übersetzung, herausg. Vom Bundesministerium für den Marshalplan, Bonn 1953, s. 333 ve Fünter Bericht der OEEC Fortschritte und Probleme der europäischen Wirtschaft, herausg. Vom Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit, Bonn 1957, s. 272.

plânlarına göre yürüteceklerdir. Plânın hedefi serbest rekabet ve fiyat mekanizmasını kaldırıp bütün ekonomik faaliyetleri tepeden emirlerle idare etmek değil, devletin geri kalmış memleketlerde kalkınmayı sağlama zorunluluğundan doğan zaruri müdahalelerinin günün siyasî mülâhazalarından uzak, sistemli, şuurlu, verimli ve günlük dildeki anlamı ile plânlı olmasını sağlamaktır.

Karma ekonomi ve plânlı kalkınmada piyasa ekonomisi düzeni sarsılmamak ve bu düzenin avantajlarından yararlanılmak isteniyorsa bazı hususlara dikkat edilmesi gerekir. Devletin özel teşebbüsü geliştirmek, onu belirli yönlerde sevk etmek için alacağı tedbirler etkili fakat dolaylı tedbirler olmalıdır. Direkt tedbir ve emirler piyasa ekonomisini sarsacaktır. Fiyatların malların gerçek kıtlığını gösterme özelliğini bozacak aşırı sübvansiyonlardan ve fiyat tahditlerinden kaçınılmalıdır.

Devlet sektörü ile özel sektöre eşit rekabet şartları tanınmalıdır.

Devlet işletmelerinin kamu hizmeti gören tesisler dışında özel teşebbüsler gibi çalışması sağlanmalıdır. Bunların hareketlerinde kâr motifi ve fiyatların hakemliği esas olmalıdır. Devlet işletmelerinin bu tarzda hareket edebilmelerini, etme zorunluluğunda olmalarını sağlayacak usuller araştırılmalı, bulunmalıdır (29).

Devletin siyasî ve idarî fonksiyonu ile ekonomik düzeni kurucu - koruyucu ve işletmecilik fonksiyonları birbirinden ayrılmalıdır.

Şimdi Beş Yıllık Kalkınma Plânımızın Türkiye'ye getirdiği ekonomik düzenin nasıl bir düzen olduğu üzerinde kısaca durabiliriz : Yukarıdaki açıklamalardan ve aşağıdaki hususlardan anlaşılacağı üzere Türkiye'de yapılan plânlama ile dirije plân ekonomilerinin plânları arasında bir benzerlik yoktur (30).

Gerçekten Beş Yıllık Kalkınma Plânında yatırımların dağılımında bazı usullere gidilme ihtiyacı duyulmasına rağmen esasında Türkiye'de ekonomik faaliyetler piyasa - fiyat mekanizmasına da-

(29) Bu hususu gerçekleştirebilmek için örneğin Okyar bir yazısında özel teşebbüse analog olarak, devlet işletmeleri idarecilerinin de başarı derecelerine göre malî bakımdan mükâfatlandırılmalarını veya cezalandırılmalarını, idarecilerin hataları olmaksızın zarar etmeye devam eden işletmelerin kapatılmasını teklif ediyor. O. Okyar, Bir iktisadî sistem olarak devletçilik, Forum, 15 Nisan 1963.

(30) Bak.: S. Dilik, Niçin Plân? Kalkınma Plânı ve Plân Ekonomisi, ARGE aylık bülten, Ocak 1963 ve Şubat 1963.

yanmaktadır. Bu mekanizmayı bozabilecek fiyat kontrol tedbirlerinden prensip itibariyle kaçınılmaktadır. Gerçi Plânda sınırlı bazı hallerde, örneğin temel üretim veya zaruri ihtiyaç maddeleri fiyatlarının yükselmesi halinde bu gibi tedbirlere yer verir tarzda ifadelere raslanılıyor (31). Eğer fiyat yükselmeleri bu malların gerçek kıtlığından değilde serbest rekabet mekanizmasının işliyememesinden, örneğin herhangi bir fiilî tekel teşekkülünden ileri geliyorsa bu halde serbest rekabet mekanizmasını tekrar kurabilmek için gerekli tedbirler yanında fiyat kontrollerine de gitmenin zorunlu olacağı tabiidir.

Fakat fiyat yükselmeleri bu malların gerçek kıtlığından doğuyorsa, fiyat tahditleri fiyat mekanizmasının bozulması, dolayısıyla kıt malların yetersizliğinin giderilmesinin geciktirilmesi sonucunu doğurabilir ve bu bakımdan sakıncalıdır.

Fakat böyle sadece pek dar bir alanla sınırladılmış fiyat kontrol tedbirlerine bakarak Türkiye'deki ekonomi düzeni ile dirije bir plân ekonomisi arasında bir benzerlik bulmak çok isabetsiz olurdu. Kaldı ki yukardaki açıklamalarda piyasa ekonomisinin, bünyesine yabancı da olsa böyle bir çok direkt kontrol ve tedbirleri hazmedebileceği belirtilmişti.

Öte yandan uygulama alanında bu gibi kontrol ve tedbirlerin herhangi bir kriz gibi anormal zamanlar dışında kullanılmıyacağını da bekliyoruz. Böyle zamanlarda ise en liberal devletler bile bu gibi tedbirlere başvuracaklardır.

Beş Yıllık Kalkınma Plânının Türkiye'ye getirdiği ekonomi düzenini plân ekonomisinden ayıran diğer önemli bir husus da devletçe plânda öngörülen hedeflerin gerçekleştirilmesinde, cebri yollara gidilerek özel teşebbüsü kontrol değil, sadece teşvik, ikna edici ve özendirici bir yol tutulmasıdır. Neyi, nerede, ne zaman ve ne kadar istihsal edeceğini ve yine nerede, ne kadar yatırım yapacağını, özel teşebbüs kendi serbest karar ve plânlarına dayanarak tayin edecektir. Halbuki belirtildiği gibi, plân ekonomisinde bütün iktisadî faaliyetler bir merkezden devletçe tesbit ve tayin olunmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki Türkiye'de ekonomi düzeni piyasa ekonomisi düzeni yani bu düzenin plânlı bir kalkınmayı hedef tutan karma ekonomi şeklidir.

(31) Kalkınma Plânı, Birinci Beş Yıl, 1963 - 1967, Devlet Plânlama Teşkilâtı, Ankara 1963, s. 496 ve devamı.

- Albecht, K. : Planifikateure beim Werk, Wirtschaft zwischen Zwang und Freiheit, Düsseldorf 1964.
- Aren, S. : İktisadî Plâncılık, İktisat ve Maliye, İstanbul 15 Ağustos 1958, Sayı 5, s. 239 - 144.
Türkiye için en uygun iktisat sistemi nedir?, Kalkınmamızda Sistem Münakaşaları, Eskişehir İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi Neşriyatı No: 109, Eskişehir 1963, s. 17 - 24.
- Besters, H. : Unterbeschäftigung, Vollbeschäftigung, Überbeschäftigung, Beiträge zur Wirtschaftsforschung, Festgabe für Walther Däbritz, Essen 1951.
- Bombach, G. : Zur Theorie des wirtschaftlichen Wachstums, Weltwirtschaftliches Archiv, Bd. 70, 1953.
- Bresciani - Turrone, C. : Einführung in die Wirtschaftspolitik, Almanca Çeviri, Bern 1948.
- Devlet Plânlama Teşkilâtı : Kalkınma Plânı, Birinci Beş Yıl, Ankara 1963.
- Dilik, S. : Niçin Plân? Kalkınma Plânı ve Plân Ekonomisi, ARGE Aylık Bülten, Ocak 1963 ve Şubat 1963.
Die Geldverfassung und die Währungspolitik der Türkei, Diss. Freiburg i/Br. 1961.
İktisadî Faaliyetlerin Plânlanması ve Devlet, Forum, Ankara 15 Ocak 1965.
Geri Kalmış Ülkeler için Uygun Ekonomi Düzeni Nedir, Forum, Ankara 15 Şubat 1965.
- Erhard, L. : Freie Wirtschaft und Planwirtschaft, Deutsche Wirtschaftspolitik, Der Weg der Sozialen Marktwirtschaft, Düsseldorf - Wien - Frankf. 1962.

- Eucken, W : Grundsätze der Wirtschaftspolitik, Zürich 1955.
- Müşterek eser : Finanz und Währungspolitische Bedingungen stetigen Wirtschaftswachstums, Schriften des Vereins für Socialpolitik, N. F. 15, Berlin 1959.
- Halm, G. N. : Wirtschaftssysteme, eine vergleichende Darstellung, Berlin 1960.
- Harrod, F. R. : Dynamische Wirtschaft, Stuttgart 1949.
- Hayek, F. H. : Der Weg zur Knechtschaft, Zürich 1945. Wissenschaft und Politik, FAZ, 16 Şubat 1963.
- Heimann, E. : Sozialistische Wirtschafts- und Arbeitsordnung, 1948.
- Keynes, J. M. : Allgemeine Theorie der Beschäftigung, des Zinses und des Geldes, Berlin 1955.
- Meyer, F. W. : Die Leistungsfähigkeit der Planwirtschaft, Berlin 1961.
- Mises L. v. : Die Gemeinschaft, Untersuchung über den Sozialismus, Jena 1932.
- Müller - Armack, A. : Wirtschaftsordnung und Marktwirtschaft, Hamburg 1947.
- Odalar Birliği : Özel Sektörün Görüş ve Dilekleri, Ankara 1962,
- Okyar, O. : Karma Ekonomi, Kalkınmamızda Sistem Münakaşaları, Eskişehir 1963, s. 42 - 48.
İktisadî Plân İhtiyacı, Forum, Ankara 15 Ağustos 1955.
Bir İktisadî Sistem Olarak Devletçilik, Forum Ankara 15 Nisan 1963.
- Paulsen, A. : Neue Wirtschaftslehre, Berlin 1958.
- Preiser, E. : Die Zukunft unserer Wirtschaftsordnung, Göttingen 1960.
Nationalökonomie heute, München 1960.

- Röpke, W : Zur Theorie des Kollektivismus. Kyklos 1949.
Jenseits von Angebot und Nachfrage, Stuttgart 1958.
- Schneider, E. : Einföhrung in die Wirtschaftstheorie III. Teil Tübingen 1959, II. Teil Tübingen 1963.
- Schumpeter, J. A. : Kapitalismus Sozialismus und Demokratie, Bern 1946.
- Talas C. : Plân, Kalkınma ve İktisadî Sistemler. Kalkınmamızda Sistem Münakaşaları, Eskişehir 1963, s. 5 - 16.
- Türk, İ. : Karma Ekonominin Nedeni ve Kavramı. Forum, Ankara 1 Mayıs 1963.
- Ansiklopediler:
Staatslexikon
Handwörterbuch der Sozialwissenschaften.